

ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ ՄԱՄՈՒԼԸ

Հոգևորականութիւն և տգիտութիւն. ահա այն երկու գործո՞նքները, որ սերտ կապերով շղթայուած իրար, կառավարում են ամբողջ Պարսկաստանը: Ահա դրանք են, որ շատ անողորմ կերպով հալածում են ամեն մի լուսաւոր միտք, ամեն մի գաղափար, որ կարող է որ և է կերպով պարսիկ ժողովրդի աչքերը բանալ: Ահա դրանով պէտք է բացատրել, որ պարսիկ լրագիրները, մեծ մասով կամ հէնց իրանց սաղմային վիճակի մէջ են մեռնում, կամ լոյս տեսնելուց անմիջապէս յետոյ, և կամ շատ կարճ կեանք են ունենում: Եւ այդ կարճ ժամանակամիջոցումն էլ անկարող են յեղափոխել կեանքը, նոր հոսանք մտցնել նրա մէջ:

Պարսկաստանում լրագիր, պարբերական հրատարակութիւններ ունենալու փորձեր, ինչպէս անցեալներում, նոյնպէս և ներկայում, արուել և արւում են, բայց միշտ էլ մօլլաների և տգէտ ամբոխի կողմից անաջողութեան է հանդիպել, միշտ էլ հալածուել և այժմ էլ հալածւում է:

Դա ֆակտ է, որ պարսից մէջ պարբերական հրատարակութիւններ և կանոնաւոր դպրոցների ձեռնարկութիւններ եղել են և այժմ էլ կան, և միշտ էլ նախաձեռնողը, սկսողը եղել է ազատամիտ երիտասարդութիւնը, բայց ամսոս, որ այդ երիտասարդները այնքան աննշան թիւ են կազմում թանձր խաւարի մէջ խարխալող պարսիկ ամբոխի և մօլլաների հետ համեմատած: Մամուլը իր իսկական դերի մէջ մտնելու համար անհրաժեշտ է գիտակցող և հասկացող տարր, իսկ այդ դրութեան հասնելու և մտաւոր զարգացում ձեռք բերելու միակ միջոցը կրթական հիմնարկութիւններն են և դպրոցները: Բայց կան արդեօք Պարսկաստանում այդպիսի դպրոցներ—Ոչ, Նոյն հին խալիֆայական դպրոցներն են այժմ, ինչպէս և շատ առաջ, բոլոր դպրոցներն էլ գտնւում են հոգևորականների ձեռքում, աշակերտներին աւանդւում են միմիայն կրօնական առարկաներ: Գիտութիւնների, օտար լեզուների և այլ կարևոր առարկանե-

րի հոտն անգամ չը կայ: Բոլոր դպրոցներումն էլ տիրում են հին, խալիֆայական կարգերը: մեծ, մութ ու նեղ սենեակ, ուր բազմաթիւ աշակերտներ, մեծ և փոքր, խռնուած միասին և չոգած գետնին:

Ճիշտ է, Թեհրանում կան մէկ երկու դպրոցներ, որ իրանց տեսակով տարբերուած են վերե նկարագրուած խալիֆայական դպրոցներից, ուր կրթութիւնը տարւում է աւելի յուրջ և բազմակողմանի ու մեծ ուշադրութիւն են դարձնում զարգացման վրայ, բայց այդ մի քանի դպրոցները ինչ կարող են անել: Նոյն տեսակի դպրոց այս տարի բացուեց և Թաւրիզում, չնորհիւ թագաժառանգի լօղմանի (բժիշկ), որ սովորել է Եւրոպայում, և մի քանի կրթուած պարսիկ երիտասարդների: Այդ դպրոցում աւանդուած էին ուսերէն, ֆրանսերէն, պարսկերէն և արաբերէն լեզուները, թուարանութիւն, ֆիզիկա և աշխարհագրութիւն: Լօղմանեան դպրոցը ունէր և իր գրադարան-ընթերցարանը և հիւանդանոցը: Նա միայն 8 ամիս կանոնաւոր շարունակուեց, բայց այդքան կարճ ժամանակամիջոցում զգալի առաջադիմութիւն նկատուեց. ահա այդ առաջադիմութեան թոյլ ճառագայթները դեռ չորս պատերի միջից դուրս չեկած, հանգան, չնորհիւ տգէտ և մոլեռանդ մօլլաների, որոնք ունեն իրանց հետ և ժողովուրդը: Նրանք յայտարարութիւններ կայնելով պատերին յորդորում են ժողովրդին, որ իրանց տղաներին չուղարկեն «լօղմանեան» դպրոցը, առարկելով, որ այնտեղ սովորեցնում են մոլորեցնող բաներ: Դպրոցը կաղեց, կաղեց, և այժմ հոգեվարքի մէջ է:

Ահա Պարսկաստանի կրթական դործը և ժողովրդի ու հոգեորականութեան բռնած դիրքը դէպի այդ: Այդպիսի դպրոցական կարգեր ունեցող երկրի մամուլը ինչ պէտք է լինի:

Պարսից առաջին լրագիրը, որքան ինձ յայտնի է հաւաքած տեղեկութիւններից, լոյս է տեսել Սպահանում 70-ական թուականներին զօկ. Միրզա Թաղիխանի (Քաշանցի) եռանդուն ջանքերով:

Եւրոպայում կրթութիւն առած Միրզա Թաղիխանը վերադառնում է Սպահան, ուղում է իր գաղափարները տարածել, լուսաւոր մտքեր արծարծել ժողովրդի մէջ, ժողովրդին ծանօթացնել գիտնական աշխարհի հետ և չեչտել Պարսկաստանի յետաւնացութեան վրայ: Բայց ինչպէս, ինչ միջոցներով: Չը կային կանոնաւոր դպրոցներ, չը կային և ուրիշ հասարակական հիմնարկութիւններ: Նա մտածեց լրագիր հրատարակել և անմիջապէս ձեռնարկեց «Փարհանդ» գիտական-հասարակական

թերթը: «Ֆարհանգը» միայն մի քանի տարի հրատարակուեց, բայց էլի այդքան կարճ ժամանակամիջոցում որոշ արդիւնքներ ցոյց տուեց, զգալի հետքեր թողեց իր ետևից, շատերի թմրած մտքերը շարժեց, որոնք ընդունակ դառան նոր խնդիրների մասին խորհել, իսկ թէ որքան խոչընդոտների պատահած կը լինի «Ֆարհանգը», շատ պարզ է. կարողացող մասը շատ աննշան թիւ էր կազմում: Եւ ահա երբ մեռաւ՝ այդ թերթը իր ջանքերով տանող դուր. Միրզա Թաղիխանը, մեռաւ նրա հետ և իր «Ֆարհանգը»:

«Ֆարհանգը» ճանապարհ հարթեց, նախագուռն եղաւ մի շարք լրագրերի, աւելի լուրջ ու կարևոր թերթերի, որ հետըզհետէ, իրար ետևից երևում են պարսից ողորմելի կեանքի մէջ և կազմում են պարսից գրականութեան մէջ մի-մի երևոյթներ:

«Ֆարհանգից» յետոյ, Նասր-էզզին Շահի ժամանակ, 1880—81 թուականներին, Էյթմազ Սալթանէի ջանքերով Թէհրանում լոյս տեսաւ «Իրան» պաշտօնական թերթը, որ մինչև այժմ էլ հրատարակում է: «Իրանի» հրատարակութեան գործում պակաս զեր չէ խաղացել և Նասր-էզզին Շահը: «Իրանը» գրական-հասարակական խնդիրներով այնքան էլ չէ զբաղւում, այլ մեծ մասամբ ուշադրութիւն է դարձնում քաղաքական խնդիրների վրայ:

Համարեա նոյն դերն է կատարում և «Իթթիխան» (տեղեկութիւն) շարաթաթերթը, որ այժմ էլ կայ և հրատարակում է էլի Էյթմազ Սալթանէի խմբագրութեամբ:

Թաւրիզում, դեռ 1889—90 թուականներին, Նասր-էզզին Շահը հիմնեց կառավարութեան դպրոց և իր անունով կոչուեց «Նասրի»: Այդ հիմնարկութեան մէջ գործում էին թէ ազատամիտ երիտասարդներ և թէ եւրոպացիներ:

«Նասրի» դպրոցում գործող մարդիկ կարիք են զգում և մի լրագրի՝ Նրանք առանց ձգձգելու, մանաւանդ որ Շահից վայելում էին և ապահովութիւն և ստանում խրախուսանք, ձեռք են վարկում թերթի հրատարակութեան գործին: Այդ աջողւում է նրանց: Թերթը կոչում են «Նասրիէ», ի պատիւ Շահի: Լրագիր և դպրոց միացրած, նրանք եռանդուն և արիաջան կերպով առաջ են տանում: Կրթութեան աջողութիւնը դպրոցում, լրագրի տարածուելը աւելի լայն շրջաններում, աւելի բազմաթիւ համարներով, խրախուսում և քաջալերում են նրանց իրանց սիրելի գործում: Նրանք շատ լաւ հասկանում էին, որ հողերականութիւնն է միակ պատճառը, որ այժմ Պարսկաստանը այս ողորմելի դրութեան մէջ է, որ Պարսկաստանը տնտեսական տագնապի մէջ է գտնուում և ժողովուրդը խաւարի մէջ է խար-

խափում: Պէտք է նրա ոյժը և ազդեցութիւնը թուլացնել, նրան այդքան նշանաւոր դեր չը տալ: Այդ բոլորի մէջ նրանք հաւատացած էին, բայց միևնոյն ժամանակ վախենում էին ազատ կերպով քարոզել այդ, մերկացնել իրականութիւնը, քանի որ իրանց դէմ կանգնած էր հոգևորականութիւնը, դրա հետ միացան և տգէտ ամբողջը:

Ահա հէնց նոյն ժամանակներում և նման պայմանների մէջ մի խումբ երիտասարդներ թեհրանում հրատարակելին «Բուզնամէյի Թաքիւթ» (կրթական լրագիր) հասարակական-կրթական շարաթաթերթը, որ աշխատում է կրթութիւն և զարգացում տարածել ժողովրդի մէջ, ցոյց տալ, պարզել այն խոչըր յետամնացութիւնը, որ ներկայացնում է Պարսկաստանը միւս տէրութիւնների հետ համեմատած: Նա շեշտում է, որ միայն կրթութիւնը կարող է Պարսկաստանին փրկել, հանել այս թանձր խաւարի միջից և դնել առաջագիմութեան և զարգացման ճանապարհի վրայ: Բայց թէ որքան, ինչ չափով է հասնում իր նպատակներին, արդե՞ք արդիւնքներ ունենում է, ահա կարևոր հարցեր: Ճիշտ է, նկատուում է դրանց հետքը և արդիւնքը, բայց այնքան սննչան, այնքան աղօտ, որ ուշադրութիւն նոյն իսկ չէ դրաւում:

Բայց ինչ.—անցաւ էլի մի երկու տարի. հոգևորականութիւնը կատարեց իր սովորական դերը. խափանուեց «Նասրի» զրպրոցը, դադարեց դրա հետ և «Նասրիէ» թերթը, միայն 8 տարի դոյութիւն ունենալով. իսկ «Բուզնամէյի Թաքիւթը» դեռ շարունակում է հրատարակուել շնորհիւ, մեծ մասամբ, Շահի աւելի մօտիկից հսկողութեանը:

«Էհտիաջ» (ակնկալութիւն) շարաթաթերթը աւելի հեռուն գնաց: Նա աւելի պահանջկոտ էր: Նա հարուածում էր ամեն մի տգեղ երևոյթ և արարք, կուում էր տիրող հին և վնասակար կարգերի դէմ, սրան նրան, այս պաշտօնեային, այն կառավարչապետին խիստ քննադատում: Բայց «Էհտիաջը» դժբախտաբար միայն 3—4 ամիս հրատարակուեց, նա խափանուեց դեռ ոչինչ չարած, թէև այդքան կարճ ժամանակում որոշ շրջաններում համակրութիւն էր ձեռք բերել և շատ հետաքրքրութեամբ էր կարդացւում: Բայց ո՞վ եղաւ պատճառը այդ թերթի դադարացման: Թաքիւթի նախկին կառավարչապետ Ամիր-Նիզամը, որ յայտնի է եղել որպէս կեղեքող և հարստահարող. ուշադրութիւն չէ դարձրել ժողովրդի կարիքների վրայ, անհոգ է եղել դէպի իր պաշտօնը: Ահա այդ պակաս կողմերը խիստ կերպով քննադատել է «Էհտիաջ» շարաթաթերթը: «Էհտիաջի» բռնած այդ դիրքը բնականաբար կատաղեցնում է կառավարչապետին, որ

ոչ թէ միայն դադարեցնում է թերթը, այլ և խիստ թակել ու ձեռնել է տալիս խմբագրին: Բայց ում բողոքի պարսիկ խմբագիրը, ով է նրա ասածին լսողը, միթէ կատարապետին կը թողնեն և կ'անցնեն աղքատ ու իր դիրքով ոչնչութիւն ներկայացնող մի որ և է խմբագրի կողմը...

Թաւրիզում էլ մի-մի խումբ երիտասարդների ջանքերով 1897 թուին լոյս տեսաւ «Հաղիղ» շաբաթաթերթը, բայց մի-միայն 4—5 համար. նա խափանուեց, ինչպէս իր նախորդները:

Բացի վերև առաջ բերուած լրագրերից, որ ընդհանրապէս հասարակական-քաղաքական բնաւորութիւն էին կրում, կան թերթեր թէ Թաւրիզում և թէ Թեհրանում, որոնք մի տեսակ ընտանեկան բնաւորութիւն են կրում, օրինակ, «Ըղար» (քաղաքավարութիւն), «Քեամալ» (հասկացողութիւն) և այլն:

«Ըղարը», ինչպէս անունն էլ բնորոշում է, միայն քաղաքավարական ձևեր է սովորեցնում, թէ ինչպէս պիտի ընդունել մեծին, ինչպէս վերաբերուել օտարին և այլն: Իսկ «Քեամալը» զուտ բանաստեղծական թերթ է, բայց շատ ողորմելի և խղճալի բան է ներկայացնում իր ոտանաւորներով և գրողներով: Իրանց ոտանաւորների մէջ սրան նրան, իր հօրը, պապին են գովում, շատ շատ միայն սէր են երգում: «Քեամալի» մէջ բոլոր գրողներն էլ միրզաներ են (գրագիր):

Չափազանցութիւն չէ, եթէ ասենք, որ չէք գտնի մի գրագէտ պարսիկ, որ գտնէ մի ոտանաւոր գրած չը լինի: Հեղինակաւոր բանաստեղծները չեն մասնակցում այդպիսի ամսագրերի, սրանց գրուածքները առանձին գրքերով են հրատարակուում:

Ինչպէս ընթերցողը տեսնում է, վերև յիշուած լրագրերը մեծ մասամբ շաբաթաթերթեր են եղել, և դա շատ հասկանալի է: Միթէ այդ պայմանների մէջ հնարաւոր է օրագիր ունենալ և պահպանել նրա գոյութիւնը, մամուլ չկայ, աշխատակցող քիչ և այլն: Միակ օրագիրը «Պուրասաթ-հաւատես» (պատահած գէպքերի համառօտութիւն), որ հրատարակուում է Թեհրանում և այժմ էլ գոյութիւն ունի: Դրա թէ հրատարակութիւնը կանոնաւոր չի տարւում և թէ մի առանձին աչքի ընկնող գեր չի խաղում, նա միայն արձանագրում է պատահած գէպքերը:

Բացի այդ Թեհրանում հրատարակուում են նաև երկու պատկերազարդ ամսագրեր, — «Րուզնամիի շաբաֆ», «Րուզնամիի շաբաֆ ֆաթ», որոնք նշանաւոր և հեղինակաւոր մարդկանց, — թէ գրագէտ և թէ քաղաքագէտ, մեծ մասամբ վերջիններից, — նկարներ ևն տալիս համառօտ կենսագրականներով: Այդ ամսագրերը մեծ համակրութիւն են ձեռք բերել և բաւականին

տարածուած են թէ հասարակ ժողովրդի մէջ և թէ նոյն իսկ հոգեորականների մէջ: Այս տարի երկու ամսագրերի էլ երեք տարին լրացաւ:

Մի ուրիշ լրագիր, որ ուշագրութեան արժանի երևոյթ է ներկայացնում Պարսկաստանում, դա «Ֆալահաթլ-Մուզաֆաթիյ» թերթն է, որ այս տարուանից է հրատարակւում: «Ֆալահաթլ-Մուզաֆաթիյ» թերթը երկրագործական լրագիր է, որ հրատարակւում են մի խումբ մասնագէտ ֆրանսիացիներ, ռուսներ և պարսիկներ:

Մեր այս թոռացիկ տեսութիւնից պարզ երևում է որ պարսիկ երիտասարդների մէջ էլ կայ եռանդ, գործելու ցանկութիւն, նա էլ ընդունակ է մտաւոր կեանքով զբաղուելու, նրա մէջ էլ կան առաջագիմելու նշաններ: Բայց դրա դէմ կանգնած է հոգեորականութիւնը, իր հետ և մոլեռանդ, տգէտ ժողովուրդը: Ահա թէ ինչու մամուլը, լրագրական խօսքը չի կարողանում իր իսկական դերի մէջ մտնել և շատ շուտով խախտւում է. երբեմն էլ զաղարում է, որովհետև կարդացող չունի:

Մի քանի խօսք էլ արտասահմանեան պարսից մամուլի մասին և ապա անցնենք վանազան հրատարակութիւնների հարցին:

Արտասահմանեան մամուլը աւելի խիստ լեզու է բանեցնում և վերանորոգչական բնաւորութիւն է կրում: Գտնուեցին մի քանի պարսիկ երիտասարդներ, որոնք ազատ չը կարողանալով իրանց միտքը յայտնել Պարսկաստանում, ձեռնարկեցին Եգիպտոսում և Հնդկաստանում մի քանի թերթերի հրատարակութեան, ինչպէս «Բուզնամիի Փարուարիշի», «Սուրէյիա» (Եգիպտոս), «Համբուլ-Մութին» (Հնդկաստանում): Դրանք միշտ հարուածում են հին կարգերը, հարուածում մեծ պաշտօնական մարդկանց, նոյն իսկ յարձակւում են կառավարութեան վրայ՝ նրա համար, որ միանգամայն աչքաթող է արած կրթական անհրաժեշտ գործը: Նա քարոզում է նոր հոսանք մտցնել, ինտելիգենտ դաս կազմել, որ մաքառի անպէտք կարգերի և օրէնքների դէմ, բարենորոգումների ձեռք զարկել և այլն: Այդ լրագրերի ազատ մուտքը Պարսկաստանում երբեմն արգելւում, երբեմն էլ թոյլատրւում է: Այժմ դրանց մուտքը արգելւած է:

Դպրոցից և մամուլից զատ զարգացման գործում որոշ դեր են խաղում և զանազան հրատարակութիւնները, ինքնուրոյն և թարգմանական գրական աշխատութիւնները: Ինքնուրոյն գրուածքներից ամենից շատ կարդացւում և տարածուած են Սադիի և Հաֆիսի բանաստեղծութիւնները: Այդ երկուսից

պակաս տեղ չէ բռնում և համակրութիւն վայելում նաև Օմարա-Խայամ, որի բանաստեղծութիւնները միայն վերջին տարիներս հրատարակեցին մի քանի եւրոպացիներ։ Սրան ուսանք մի քանի կողմերով աւելի բարձր են դասում, քան առաջին երկուսին։ Ինքնուրոյն գրականութեան մէջ կան և վէպեր, անեկդոտներ, իսկ ամենից շատ կրօնական գրուածքներ։ Թարգմանական գրուածքներից ամենից տարածուածը Ռօբինզօնն է, որ ձեռքէ ձեռք խլում, կարդում է նոյնիսկ հասարակ ժողովուրդը։ Տարածուած են նաև Սենեֆար թուանգի (երեք գիշակիր) և Մօնտեքրիստօի գրուածքների թարգմանութիւնները, և այլ վիպական, փոքր մասով և գիտնական գրուածքներ, մանաւանդ անեկդոտներ։

ԵՐ. ՖՐԱՆԳԵԱՆՑ